

Gelijke kansen op groen en gezond: geleerde lessen over samenwerken met bewoners

Gelijke kansen op groen en gezond: geleerde lessen over samenwerken met bewoners

Mei 2025

Auteurs:

Marjolein Stoopendaal (GGD West-Brabant)

Ike Kroesbergen (GGD West-Brabant)

Hartelijk dank aan de geïnterviewden voor de bereidheid de geleerde lessen met ons te delen. De passie die uit jullie verhalen over het samenwerken met bewoners blijkt, is inspirerend!

Dit project is financieel mede mogelijk gemaakt door de Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving.

Het project is uitgevoerd in overleg met de begeleidingscommissie bestaande uit Elke Hilderink (GGD Noord- en Oost-Gelderland), Hadewych Cliteur (Pharos), Hanneke Kruize (RIVM, Hogeschool Utrecht), Linda Blous (Brabantse GGD'en) en projectmentor Moniek Zuurbier (AWGL).

SAMENVATTING

Groen in de leefomgeving heeft bewezen positieve effecten op gezondheid. Zo helpt groen tegen de negatieve effecten van hitte en is groen goed voor de mentale gezondheid. Wijken met een lagere sociaaleconomische status hebben vaak minder groen. En kampen met meer gezondheidsachterstanden. Vooral voor mensen die wonen in deze wijken kan potentieel de meeste gezondheidswinst door groen worden behaald. Samenwerken met bewoners vergroot de kans dat vergroening toegankelijk en bereikbaar is, en dat deze aansluit bij de wensen en behoeften van wijkbewoners. Maar hoe kunnen GGD'en en gemeenten beter samenwerken met wijkbewoners bij het vergoenen van de leefomgeving?

Dit project richt zich op lessen uit groen-interventies waarbij is samengewerkt met wijkbewoners. Er is gesproken met projectleiders of initiatiefnemers van zeven diverse Nederlandse groen-praktijkvoorbeelden. In deze gesprekken zijn geleerde lessen opgehaald en gebundeld. Deze zijn weergegeven in de factsheet op pagina 29.

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	3
Hoofdstuk 1 Inleiding	5
Hoofdstuk 2 Methode	6
2.1 Selectie van interventies	6
2.2 Topiclist	6
2.3 Verwerking interviews en analyse	7
Hoofdstuk 3 Resultaten	9
3.1 Gelijke kansen in verdeling	9
3.1.1 Hoeveelheid en kwaliteit van groen	9
3.1.2 Onderhoud van groen	9
3.1.3 Gebruik van groen	12
3.2 Gelijke kansen in procedures	16
3.2.1 Ondersteuning	16
3.2.2 Capaciteit om te leren	17
3.2.3 Systematische toegang	18
3.2.4 Transparantie in proces en institutionele barrières	21
3.2.5 Toepassen van nieuwe kennis: stimuleren van bewonerinitiatieven	24
3.3 Gelijke kansen in erkenning	26
3.4 Check met lessen uit literatuur	27
Hoofdstuk 4 Overzicht geleerde lessen in de samenwerking met bewoners in vergroeningsprojecten	29
Hoofdstuk 5 Literatuur	31
Bijlage I: Topiclist	34

HOOFDSTUK 1 INLEIDING

De relatie tussen groen en gezondheid is in de (inter)nationale literatuur uitgebreid beschreven. Groen heeft een positief effect op de fysieke en mentale gezondheid en helpt daarnaast bij klimaatadaptatie door een verkoelend effect [1; 2]. Gemiddeld genomen zijn wijken in een lagere sociaaleconomische positie meer versteend en minder groen en de bewoners hebben gemiddeld genomen meer gezondheidsachterstand. Deze bewoners in stedelijk gebied en met name in huurwoningen hebben ook vaker moeite met verkoeling vinden in de eigen woning en in de eigen buurt [3; 4]. Zij kunnen potentieel de meeste gezondheidswinst door groen behalen [5]. Gelijke kansen, groen en gezond zijn daarmee een 'triple win' [6]. Ook uit een Delphi studie naar kennisbehoeften over een gezonde leefomgeving in wijken met sociaaleconomische achterstand is groen als een prioritair thema naar voren gekomen. Eén van de belangrijkste kennisvragen is hoe de wijkbewoners bereikt en betrokken kunnen worden zodat zij gelijke kansen hebben op en kunnen profiteren van een groene en gezonde wijk [7]. Samenwerken met de mensen om wie het gaat, vergroot de kans dat interventies toegankelijk, bereikbaar en op maat zijn. Ook verhoogt dit de autonomie en betrokkenheid van bewoners [8]. Wijkbewoners kunnen zo hun mening geven over het door hen gewenste groen, kunnen concreet meedoen aan meer en gevarieerder groen in hun directe leefomgeving en ontspannen, ontmoeten en bewegen in het groen.

Landelijk zijn er verschillende initiatieven en interventies die bijdragen aan meer en gevarieerder groen in wijken met sociaaleconomische en gezondheidsachterstanden. Deze initiatieven en interventies bieden leerkansen over het samenwerken met bewoners, maar zijn nog niet gebundeld in een overzicht. Het is momenteel onduidelijk welke factoren belangrijk zijn in het samen optrekken met de bewoners in het bereiken van meer en gevarieerder groen in de wijk. De hoofdvraag van deze desktopstudie is: Wat zijn de geleerde lessen in het samenwerken met bewoners van wijken met sociaaleconomische en gezondheidsachterstand bij de vergroening van hun wijk? De subvragen zijn:

- Welke initiatieven/interventies om de wijk te vergroenen werken samen met bewoners?
- Hoe is de samenwerking met de wijkbewoners vorm gegeven?
- Wat zijn de (niet) werkzame elementen in de samenwerking?

De geleerde lessen ondersteunen bewonersinitiatieven, sociale wijkondernemingen, GGD'en, gemeenten, woningcorporaties, welzijnsinstellingen en landelijke kennisinstituten in gelijke kansen op een groene en gezonde wijk en bieden een handvat voor samenwerking met wijkbewoners.

HOOFDSTUK 2 METHODE

In deze studie is een diversiteit aan groen-initiatieven/interventies betrokken uit zeven verschillende Nederlandse steden in wijken met sociaaleconomische en gezondheidsachterstand. Door middel van semigestructureerde interviews zijn betrokkenen bevraagd over deze interventies. De geleerde lessen uit deze interventies zijn gelegd naast die uit geraadpleegde bronnen (vooral zogenaamde 'grijze' literatuur) en waar nodig aangevuld. Omdat in de loop van de desktopstudie duidelijk werd dat het gebruik van groen in de wijken nog nauwelijks wordt gemonitord, hebben studenten van de Hogeschool Utrecht het gebruik en kwaliteit van het groen geobserveerd bij twee van de zeven interventies. Dit als onderdeel van een bredere opdracht van deze studenten om een tool voor observaties van gebruik van groen door te ontwikkelen.

2.1 Selectie van interventies

Door de projectmentor, landelijke werkgroep groen, water en gezondheid van de GGD'en en de begeleidingscommissie zijn verschillende initiatieven/interventies aangeleverd die gaan over vergroening. Op basis van de volgende criteria is een eerste selectie gemaakt:

- Zijn uitgevoerd in Nederland
- Zijn uitgevoerd in wijken met een sociaal economische en gezondheidsachterstand [4]
- Het groen is al in gebruik en de ervaringen in het samenwerken met wijkbewoners zijn al opgedaan
- Diversiteit in interventies als het gaat om regio, stedelijkheid/verstening [9] en soorten groen
- Uitvoering is redelijk recent (afgelopen 5 jaar indien mogelijk)

Er zijn verschillende gemeenten die zeer actief bezig zijn met vergroening. In deze gevallen is één specifiek voorbeeld gekozen per gemeente, maar is het gesprek ook breder gevoerd. Op basis van de eerste selectie is contact gezocht met projectleiders. Dit contact verliep vaak via mail of telefonisch, waarna een digitale afspraak werd gemaakt voor het interview. In eerste instantie zijn zeven initiatieven/interventies benaderd, waarvan één niet deel heeft genomen aan het interview, maar waarvan wel de documentatie is betrokken bij de geraadpleegde bronnen. Er is vervolgens een alternatieve interventie benaderd voor een interview waarvan de contactpersoon heeft deelgenomen. In de resultaten sectie staan de interventies beschreven in de groene blokken. De gesprekken zijn gevoerd met: twee gemeenteambtenaren vanuit klimaat adaptatie, een projectleider van operatie Steenbreek, twee projectleiders vanuit IVN, twee initiatiefnemers van een sociale wijkonderneming respectievelijk een bewoner initiatief, een wijk regisseur vanuit de gemeente en een aanjager groen vanuit de gemeente.

2.2 Topiclist

Er is een topiclist opgesteld ter ondersteuning bij de semigestructureerde interviews. Er zijn verschillende bronnen gebruikt om de belangrijke topics te inventariseren: Evalueren van participatietrajecten [10] en Checklist voor gemeenten: Hoe inwoners met een lage SES en/of migrantenachtergrond bereiken en betrekken [11]. Tevens is er gebruik gemaakt van de PPEET: Public and Patiënt Engagement Evaluation Tool [12]. Omdat de interviews afgenomen

zijn bij projectleiders en betrokkenen in de dagelijkse praktijk zijn vooral vragen uit Module B en C bij het onderdeel 'project' ter inspiratie gebruikt. De conceptversie van de topiclijst is besproken met een expert van Pharos, waaruit tips over het taalgebruik naar voren kwamen die verwerkt zijn. De tweede versie is besproken met en aangevuld door de begeleidingscommissie.

De topiclijst is bijgevoegd in bijlage I en bevat de volgende onderwerpen:

- Algemeen: over de aanpak, rol van de gesprekspartner bij de interventie, algemene kijk op samenwerking met wijkbewoners.
- Planfase: initiatief aanpak, keuze voor de wijk, vooraf geformuleerde doelen, geleerde lessen in deze fase.
- Voorbereidingsfase: bereiken van wijkbewoners, bespreken van wederzijdse verwachtingen bij de start, geleerde lessen in deze fase.
- Daadwerkelijke samenwerking: mate en vorm van samenwerking, inhoud waarop samengewerkt is en manier waarop, succesfactoren en verbeterpunten.
- Na afloop van de vergroening: resultaten (zowel op projectdoelen als andere resultaten in de wijk), meerwaarde samenwerking, welke wijkbewoners hebben meeste profijt.
- Onderhoud en beheer van groen: hoe is het ingeregeld, samenwerking met wijkbewoners, gebruik van groen, toekomst, betrokkenheid.
- Vragen naar grijze literatuur – projectdocumentatie die nuttig kan zijn voor geleerde lessen en vraag naar hoe geleerde lessen het beste te delen.

2.3 Verwerking interviews en analyse

Gedurende de interviews is een verslag gemaakt. Tevens zijn interviews na toestemming van de gesprekspartner opgenomen en getranscribeerd m.b.v. Teams. Deze transcriptie is naast het verslag gelegd om dit aan te vullen waar nodig. Verslagen zijn teruggekoppeld aan de gesprekspartner en eventuele op- of aanmerkingen zijn verwerkt.

Op basis van de uitgetypte verslagen is aan de hand van kleurcoderingen een asynchrone thematische analyse uitgevoerd. Na de eerste kleurcodering door onderzoeker 1, is dit herhaald door onderzoeker 2 waarna eventuele discrepanties zijn besproken. De hoofdthema's zijn gebaseerd op de aanpak van Pellerey & Giezen [13], waarin vergroening wordt geëvalueerd op basis van gelijke kansen (rechtvaardigheid). De thema's zijn: gelijke kansen in verdeling van groen, in procedures en in institutionele erkenning.

Gelijke kansen in verdeling

Dit hoofdthema gaat met name over de verdeling van groen: hoeveelheid groen, plekken van groen (bepaalde wijken of buurten bijvoorbeeld) maar ook de kwaliteit van groen. Eén subthema uit het gebruikte raamwerk kan o.b.v. de interviews binnen dit onderzoek niet goed beoordeeld worden namelijk de afstand van inwoners tot groene plekken. Verder zijn de indicatoren binnen het gebruikte raamwerk veelal kwantitatief gemeten, waar wij deze voornamelijk uit interviews hebben onttrokken. Hierdoor zijn de thema's aangepast en meer toegespitst op dit onderzoek. Deze zijn:

- Wensen van inwoners over locatie, hoeveelheid en kwaliteit van groen: is er meer groen ontstaan en in welke mate is aan wensen van inwoners tegemoet gekomen? Dit gaat

ook over de verdeling van groen over locaties in de wijk en ook over de kwaliteit van het groen.

- Onderhoud: mate waarin het groen wordt onderhouden en beschermd. Hoe is onderhoud geregeld? Dit gaat ook over duurzaamheid en de kans dat initiatieven lang blijven bestaan.
- Gebruik van groen: Op basis van de topiclist is het raamwerk voor de analyse aangevuld met het thema gebruik van groen. In hoeverre wordt groen gebruikt zoals bedoeld/ontworpen en is het gebruik van groen inclusief te noemen met een afspiegeling van de wijkbewoners?

Gelijke kansen in procedures

Dit thema gaat voornamelijk over hoe procedures zijn ingericht, zijn er systematische drempels waardoor bepaalde mensen of groepen worden uitgesloten?

- Ondersteuning: dit gaat over technische bronnen, financiële bronnen, toegang tot een bepaald netwerk. De verdeling van middelen – wordt er bijvoorbeeld gebruik gemaakt van subsidies door inwoners met een beperking in hun vaardigheden of zijn dit voornamelijk inwoners die de gemeente goed weten te vinden?
- Capaciteit om te leren: mate waarin eerder opgedane ervaringen worden meegenomen in het plannen en uitvoeren van de interventie.
- Systematische toegang: systematische in- of exclusie van verschillende gemeenschappen en individuen, de mate van vertegenwoordiging van inwoners in kwetsbare omstandigheden. Dit gaat o.a. over de complexiteit om mee te doen en barrières die inwoners ervaren.
- Transparantie in het beslissingsproces: transparantie én verantwoording in het beslissingsproces. Dit is samengevoegd met het thema informatiestroom: de toegang tot informatie, maar ook de beschikbare hulp of toeleiding naar deze informatie. Dit thema omvat veelal institutionele barrières.
Toepassen van nieuwe kennis: de stimulans vanuit gemeenten/ instituties naar publieke personen of organisaties om nieuwe initiatieven te ontwikkelen. Incentives voor samenwerking, het vertrouwen in ideeën van inwoners en het benutten van de kracht van inwoners.

Gelijke kansen in erkenning

Dit gaat over institutionele erkenning van gemeenschappen waar de impact van interventies groot kan zijn, en de commitment vanuit gemeenten/ instituties om hier meer op in te zetten. Het gaat over de mate waarin gemeenten inwoners in kwetsbare omstandigheden erkennen en extra moeite doen om hen te betrekken of te ondersteunen. Het erkennen én aanpakken van structurele barrières vanuit gemeenten.

HOOFDSTUK 3 RESULTATEN

3.1 Gelijke kansen in verdeling

3.1.1 Hoeveelheid en kwaliteit van groen

Bij de verschillende interventies die besproken zijn met betrokkenen is er extra groen bijgekomen. Soms zijn dit echter maar kleine hoeveelheden groen, zoals bijvoorbeeld bij de vergroening van de Van Muijlwijkstraat in Arnhem. Echter gaan de initiatieven vaak ook over het activeren van bewoners waardoor ook kleine hoeveelheden groen waardevol kunnen zijn. Wanneer een gehele straat een geveltuintje aanlegt, wordt er toch langzaamaan meer groen gecreëerd. Het ontwerp en de locatie van het groen wordt meestal samen met bewoners bepaald, de keuze van de wijk of buurt ligt vaak bij de gemeente.

Belangrijk is de kwaliteit van groen: bij de verschillende soorten initiatieven ontstaat er vaak meer gevarieerd groen en neemt de beleving van groen door de bewoners toe. Een voorbeeld is de Gezonde buurt in Breda. Voordat er een avontuurlijke speelplek voor kinderen is gecreëerd, was dit een grasveldje wat niet uitnodigde tot gebruik van het groen. De verschillende soorten initiatieven laten goed zien, hoe het ontwerp en de indeling van het groen bepalend is voor een bepaalde gebruiksfunctie. Zo is de Van Muijlwijkstraat voornamelijk bedoeld als aanrijroute/ invalsweg van de stad en niet zozeer gericht op functies als spelen of ontmoeten.

Tiny Forest Roosendaal

Tiny Forest® is een dichtbegroeid, inheems bos dat qua grootte ongeveer overeenkomt met een tennisbaan [14]. IVN faciliteert de aanleg van Tiny Forests door het gehele land in samenwerking met buurtbewoners en gemeente. Het Instituut voor Natuurbeschermingseducatie (IVN) is een Nederlandse organisatie die mensen verbindt met de natuur door middel van educatie, excursies en projecten om natuurbeleving en duurzaamheid te stimuleren. Tiny Forests zijn verwilderde stukjes bos, die een fijne plek zijn voor allerlei insecten en kleine dieren maar ook voor mensen. In Roosendaal zijn twee Tiny Forests aangelegd, beide in samenwerking met een basisschool. Dit betekent dat de Tiny Forest ook fungeert als een buitenlokaal, waar kinderen leren over de Nederlandse natuur. Zie figuur 1.

Figuur 1: Tiny Forest Roosendaal. (Bron: IVN.nl).

3.1.2 Onderhoud van groen

Het onderhoud van groen verschilt per gemeente en initiatief. Sommige gemeenten nemen zelf de volledige verantwoordelijkheid op zich voor onderhoud en beheer, terwijl anderen het eigenaarschap vergroten door (een deel van) het onderhoud bij bewoners te leggen.

Verschillende aanpakken van onderhoud

- In Groningen wordt het onderhoud van groeninitiatieven vaak uitgevoerd op een niveau van een 6 of 6,5. Dit iets verlaagde onderhoudsniveau bevordert de biodiversiteit en ondersteunt de natuur. Echter, kunnen bewoners dit soms een slordig beeld van de wijk vinden. Om dit te ondervangen, wordt gedurende de eerste 2 à 3 jaar binnen een groenproject een onderhoudsniveau van 8 gehanteerd. Daarna wordt het beheer overgedragen aan stadsbeheer en wordt het onderhoudsniveau bewust en met goede communicatie naar bewoners (d.m.v. uitleg al gedurende het traject) naar een 6 of 6,5 gebracht. De gemeente legt geen verantwoordelijkheid voor het onderhoud bij bewoners, maar ziet hun eventuele bijdrage als extra.
- Bij IVN verschilt de onderhoudsaanpak per project. Tiny Forests vereisen door hun ontwerp nauwelijks onderhoud. In initiatieven zoals het Pukplein en de Pluktuin binnen Gezonde Buurt in Breda is de grond in eigendom van de woningcorporatie en wordt het onderhoud gedaan door de bewoners. Zij hebben zich georganiseerd in Stichting Pukplein en onderhouden contact met zowel de woningcorporatie als de wijkambtenaar van de gemeente. Indien nodig biedt de gemeente incidentele ondersteuning, bijvoorbeeld bij het snoeien van bomen. Een belangrijke succesfactor is dat bewoners direct contact hebben met de wijkambtenaar, zodat samenwerking soepel verloopt. Het onderhoud van het Pukplein en de Pluktuin ligt volledig bij de Stichting in samenspraak met de woningcorporatie, terwijl een nabijgelegen natuurspeelplek bij een school door de gemeente wordt onderhouden omdat dit openbare grond betreft.
- In Arnhem wordt een combinatieaanpak gehanteerd. De gemeente stelt een beperkt budget beschikbaar aan het buurtgroenbedrijf, dat bestaat uit een aantal professionals maar vooral uit vrijwilligers uit de buurt. Er is een samenwerking ontwikkeld waarbij de gemeente bijvoorbeeld zorgt voor grote waterreservoirs, zodat het buurtgroenbedrijf het groen effectief kan onderhouden.

Spoorpark Tilburg

Het Spoorpark in Tilburg (figuur 2) is een bewoners-initiatief dat een voormalig rangeerterrein heeft getransformeerd tot een levendig stadspark [19]. Dit initiatief, gestart door betrokken inwoners, combineert groen, recreatie en gemeenschapsactiviteiten op een innovatieve manier. Het park biedt ruimte voor sport, ontspanning en cultuur, met onder andere een uitkijktoren, stadscamping en waterpartijen. Dankzij de samenwerking tussen bewoners, gemeente en bedrijven is het Spoorpark een duurzaam en inspirerend voorbeeld van hoe stadsontwikkeling en participatie hand in hand kunnen gaan. Het park is sinds 2019 geopend en vormt een belangrijke groene ontmoetingsplek voor Tilburg en is de achtertuin voor wijkbewoners.

Figuur 2: Spoorpark Tilburg (eigen foto).

- Zwolle stemt het onderhoud af op de behoeften in de praktijk. Bewoners kunnen een adoptiecontract afsluiten: dit is geen juridisch bindend contract, maar een onderlinge afspraak op basis van goed vertrouwen. Als bewoners op eigen initiatief groen

aanleggen op openbare grond, verzorgen zij ook zelf het onderhoud en spreken onderling af wie, welke taken op zich neemt. De gemeente legt het groen eenmalig aan en voorziet in de beplanting. In sommige wijken waar dat nodig is, draagt de gemeente jaarlijks nog wat bij voor nieuwe planten. Adoptiecontracten blijken effectief voor kleinschalig groen. Wanneer afspraken niet worden nageleefd, gaat de gemeente in gesprek met de betrokken bewoners. Voor grotere groenprojecten, zoals speel-, ontmoetings- en sportplekken, blijft de gemeente verantwoordelijk voor onderhoud en beheer. Momenteel wordt getest of bewoners ook grotere groenprojecten zelfstandig kunnen beheren, maar dit blijkt complex.

De Boerderij in Nijmegen

De Broerderij in Nijmegen (figuur 3) is een creatieve en groene broedplaats, een ontmoetingsplek midden in de wijk, opgericht vanuit een bewoner initiatief [20]. Vanuit de Broerderij zijn allerlei groen-initiatieven ontstaan. Zo is de tuin rondom de Broerderij ingericht samen met buurtbewoners en hebben wijkbewoners samen gewerkt aan het omvormen van een stuk gemeentegrond tot moestuin. Vanuit hier is een buurtrestaurant ontstaan Van Tuin tot Bord. Inmiddels is er een tuinbrigade opgericht, bestaande uit vrijwilligers uit de wijk. Deze tuinbrigade vergroent tuinen van medebewoners in de wijk die daar hulp bij kunnen gebruiken. Hiermee dragen ze zowel op groen als sociaal gebied bij aan een leefbare wijk. Dit doen ze in samenwerking met de woningcorporatie, gemeente en een zorgorganisatie in de wijk.

Figuur 3: De Boerderij in Nijmegen.
(Bron: Living Lab Lindenholt – De natuurlijke broedplaats voor de wijk).

Naast de vergroeningsactiviteiten is de Broerderij een plek voor verbinding, er vinden verschillende activiteiten plaats, door en voor inwoners uit de wijk. De Broerderij is als Living Lab betrokken in projecten van ZonMw en Wageningen Universiteit.

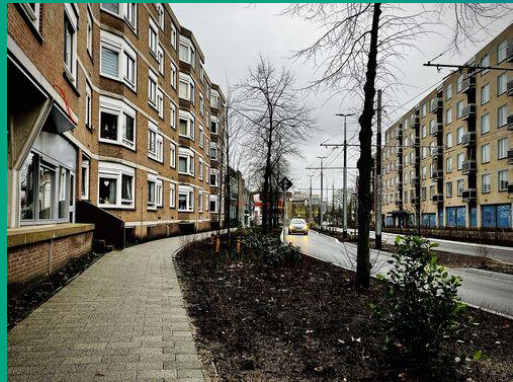
De Tuinbrigade – Lindenholt Living Lab, rapportage WUR

- Spoorpark Tilburg is een grootschalig bewoner initiatief in de vorm van een stichting waarbij +/- 75 vrijwilligers het volledige onderhoud van het park verzorgen. Dit is succesvol doordat het initiatief door bewoners is gedragen met vanaf het begin een sterk gevoel van eigenaarschap.
- De Tuinbrigade van de Broerderij ondersteunt bewoners, huurders van woningcorporaties bij het herinrichten en onderhoud van hun eigen tuin [15]. Zij proberen aan de voorkant, dus zodra er nieuwe bewoners komen wonen, te voorkomen dat de bewoners de tuinen bestraten en geven actief voorlichting dat bijvoorbeeld struiken weinig onderhoud vragen. Het blijft zoeken naar de juiste balans: hoe lang blijft ondersteuning van de Tuinbrigade nodig en wanneer neemt de bewoner of de woningcorporatie het over? Tot nu toe werkt dit model goed, mede door het sterke

eigenaarschap van de vrijwilligers die ook het onderhoud rondom de Broerderij zelf verzorgen.

Vergroening in Arnhem

Naar aanleiding van de wateroverlast in 2014 in Arnhem heeft de gemeente klimaatadaptatiebeleid opgesteld en vastgesteld in 2021 [16]. Doelstelling is om de groene omgeving te behouden gedurende een grote verdichtingsopgave. Daarbij is de ambitie om de verharding met 10% te verminderen en te vervangen door groen. De aanpak focust zich op samenwerking in de wijken. Er zijn verschillende concrete projecten die worden uitgevoerd in de zogenaamde focusgebieden: deze zijn geselecteerd op basis van hitte- of wateroverlast. Eén van deze plekken is het Centrum van Arnhem, waar de

Figuur 4: Van Muijlwijkstraat na herinrichting. (Bron: straatbeeld.nl).

versteende Van Muijlwijkstraat in samenwerking met bewoners is vergroend, zie figuur 4. Een ander voorbeeld is de Geitenkamp in Arnhem Noordoost, onderdeel van het project PARTIGAN in samenwerking met gemeente Nijmegen.

In 2016 is het Platform Arnhem Klimaatbestendig opgericht, waarmee Arnhemmers worden geïnformeerd, geïnspireerd, gestimuleerd en ondersteund om klimaatbestendige projecten te realiseren. Tevens is er een AANjaagfonds, waarmee buurt initiatieven (proces)ondersteuning krijgen bij projecten die Arnhemmers willen uitvoeren in hun straat of buurt. Zo zijn er al meer dan 130 initiatieven ondersteund.

Maatwerk is belangrijk: elke gemeente past het onderhoudsmodel aan op basis van lokale initiatieven en behoeften. De combinatie van ondersteuning en bewonersinitiatieven lijkt daarnaast goed te werken, hierbij biedt de gemeente ondersteuning, maar blijven bewoners ook actief deelnemen. Hierbij is direct contact met wijkambtenaren wenselijk. Kleinschalige groeninitiatieven lijken daarnaast makkelijker over te dragen, hierbij kunnen bijvoorbeeld adoptiecontracten worden opgesteld. Grotere groenprojecten vragen echter meer, maar kunnen ook door vrijwilligers worden onderhouden indien er voldoende eigenaarschap is. Dit bevordert de duurzaamheid van groeninitiatieven en sociale cohesie in de buurt.

3.1.3 Gebruik van groen

Hoewel gemeenten en organisaties investeren in groene initiatieven om buurten leefbaarder en aantrekkelijker te maken, wordt het daadwerkelijk gebruik van deze groene ruimte na de aanleg vaak niet gemonitord.

Het gebruik en de beleving van groen wordt meestal niet gemeten na de realisatie van een project. Gemeenten vertrouwen op de aanname dat, wanneer een ontwerp samen met bewoners is gemaakt, het groen ook wordt benut zoals is ontworpen en bedoeld.

“Dat weet ik eigenlijk niet. Je zet me wel aan het denken. Aan de voorkant investeren we als gemeente veel om samen met bewoners een ontwerp te maken, aan de achterkant horen we via via wel eens wat terug, maar investeren we niet in de check op het gebruik van het groen”.

Vergroening in Hoogkerk – Groningen

Gemeente Groningen heeft een uitgebreid Groenplan opgesteld om opvolging te geven aan de vergroeningsopdracht die er ligt vanuit Next City, het coalitieakkoord en de Uitvoeringsagenda Klimaatbestendig Groningen [26]. Onderdeel van het uitvoeringsplan is o.a. de vergroening van Hoogkerk om deze wijk minder hittestress gevoelig te maken. Deze groene activiteiten zijn waar mogelijk gekoppeld aan Operatie Steenbreek.

Figuur 5: Kinderen leggen bloemmatten. (Bron: duurzaam groningen.nl).

Er wordt binnen heel Groningen gewerkt aan het stimuleren en faciliteren van inwonersinitiatieven. De recent ontwikkelde *Monitor Klimaat in je Straat* geeft inwoners inzichten over hoe de buurt ervoor staat en welke acties er ondernomen kunnen worden. Deze communicatiecampagne is onderdeel van het LIFE-IP Klimaatadaptatie project. Waar mogelijk zijn deze activiteiten gekoppeld aan Operatie Steenbreek zodat beide projecten elkaar versterken.

Operatie Steenbreek richt zich in Hoogkerk op het samen uitvoeren van kleine acties die door bewoners zijn aangedragen, zoals de aanleg van geveltuinen, het vergroenen van boomspiegels, het leggen van bloemenmatten en tegels wippen. Zie figuur 5.

Ook bij het IVN is er nog niet echt een goed beeld van hoe Tiny Forests gebruikt worden. De conclusie van IVN is dat het gebruik van groen beter in beeld moet worden gebracht. Degene waarmee is gesproken, heeft de indruk dat het gebruik wisselt afhankelijk van de leerkracht. De Tiny Forests worden in samenwerking met een school, gemeente en IVN aangelegd; wanneer er een actieve leerkracht is wordt de buitenlesruimte meer gebruikt. Het gebruik van Tiny Forests door de buurtbewoners is niet bekend. Bij een Gezonde Buurt in Breda is duidelijk dat bewoners elkaar beter hebben leren kennen en dat bewoners actief tuinieren. Het Pukplein en de Pluktuin zijn eigendom van een woningcorporatie, die jaarlijks evalueert met de bewoners (Stichting Pukplein) hoe het groen wordt gebruikt en beleefd.

Het Spoorpark Tilburg evalueert tweejaarlijks het gebruik en ook de tevredenheid van inwoners en buurtbewoners over het park. De bewoners uit omliggende buurten maken zelf regelmatig gebruik van het park, het park functioneert als hun achtertuin. Bij de tweejaarlijkse evaluatie stellen parkcoaches en sfeerbeheerders vragen aan bezoekers van het park. Afhankelijk van het moment van de dag zien ze andere soorten bewonersgroepen in het park: op de woensdag bijvoorbeeld opa's en oma's met kleinkinderen, maar ook jongeren die picknicken of een

boekje lezen. Er wordt ook veel gebruik van het park gemaakt door werknemers van omliggende bedrijven, die een lunchwandeling maken.

“Het gebruik van het park is enerzijds gericht op het activeren van mensen, maar aan de andere kant ook op de gelegenheid bieden om rust te vinden, dus mensen die op een bankje zitten en voor zich uit kijken”.

Vergroening Van Ittersumstraat – Zwolle

De Climate Campus is de katalysator voor netwerksamenwerking in Zwolle en de IJssel-Vechtdelta om de stad en regio versneld klimaatadaptief te maken [25]. Het programma binnen de Climate Campus omvat activiteiten die meer samenwerking in en tussen netwerken tot doel hebben. Deze worden opgezet door een werkteam van de Gemeente Zwolle. Een activiteit is bijvoorbeeld het Team Klimaat Actief dat de beweging van onderop activeert en bewonersinitiatieven verder helpt om te vergroenen en verduurzamen. Daarnaast is er een corporatie platform Duurzaam Zwolle, dat wordt ondersteund door de gemeente. Dit bestaat uit 14 wijkinitiatieven rondom klimaat en verduurzaming. Er is verder ingegaan op de vergroening van de versteende Van Ittersumstraat (figuur 6), waar parkeerplaatsen via gewenningsgroen uiteindelijk zijn vervangen door permanent groen. Dit was een initiatief van 50 Tinten groen, een bewonerscorporatie met ondersteuning vanuit de gemeente. Tevens is er in de wijk Kamperpoort samen met de lokale GGD onderzoek gedaan naar bewonersparticipatie.

Figuur 6: Van Ittersumstraat (Bron: 50tintengroenassendorp.nl).

Functioneel groen en sociale veiligheid belangrijk voor gebruik

Uit de gesprekken blijkt dat functioneel gebruik van groen voor ontmoeten, ontspannen en bewegen om een gericht ontwerp en inrichting vraagt. Een simpel grasveld nodigt niet uit tot functioneel gebruik van groen, maar een ontwerp met picknickbanken, sport- en speelplekken wel. Tevens is veiligheid van belang: plekken kunnen als onveilig worden beleefd waardoor er minder gebruik van wordt gemaakt. Bij de inrichting wordt daarom vaak rekening gehouden met de sociale veiligheid, denk hierbij aan het vermijden van groen waarachter er geen zicht is, of bomen die veiligheidscamera's afdekken. Ook de zogeheten bloemkoolwijken uit de jaren 70 met struweel en allerlei paadjes door het groen worden (en zijn) vaak als onveilig beschouwd.

Observatie van gebruik van groen

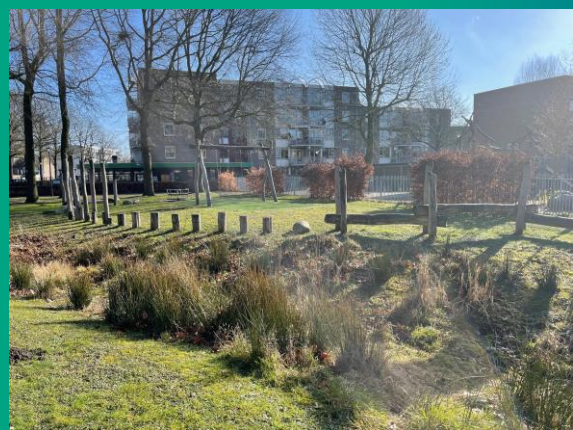
Gemeenten en organisaties kunnen profiteren van een evaluatie of observatie van het daadwerkelijk gebruik van groen dat na een samenwerkingstraject is ontstaan. Dit kan mogelijk waardevolle inzichten opleveren, waarvan toekomstige samenwerkingstrajecten kunnen profiteren. Het Lectoraat Gezonde Verstedelijking van Hogeschool Utrecht werkt hiertoe i.s.m. studenten aan de doorontwikkeling en optimalisering van verschillende methoden en instrumenten.

Studenten van Hogeschool Utrecht hebben een pilot uitgevoerd bij twee van de zeven interventies en hebben het gebruik van groen daadwerkelijk geobserveerd. Daarvoor hebben ze

gebruik gemaakt van de Community Park Audit Tool (CPAT)¹ en de SOPARC². De CPAT is een vragenlijst, die gebruikt wordt om parken te beoordelen op het potentieel dat zij hebben om fysieke activiteit te stimuleren. Er zijn 4 onderdelen, namelijk park informatie, toegang en de omliggende buurt, parkinrichting en activiteiten, park kwaliteit en veiligheid. Door gebruik te maken van de CPAT kan het park op een systematische wijze in kaart worden gebracht. De SOPARC is juist gericht op het observeren van groen gebruikers. Per tijdsperiode en/of parkonderdeel wordt bijgehouden of en hoeveel gebruikers er in het park zijn. Tevens wordt vastgelegd wat voor activiteit zij doen, wat het geslacht is en tot welke leeftijdsgroep deze behoort. Normaliter wordt er minimaal een aantal keer geobserveerd op verschillende dagen en tijdstippen. Omdat dit een pilot betrof om ervaring op te doen met de instrumenten, is dat binnen dit project niet gedaan.

Gezonde Buurten – IVN

IVN werkt met Jantje Beton, JOGG en gemeenten samen aan gezonde buurten door heel het land [17]. In wijken met sociaal economische achterstand creëren ze samen met bewoners een groene plek. Dit is vaak een speel- of ontmoetingsplek, maar de invulling wordt juist samen met de buurt gedaan. Hierdoor is geen enkele plek hetzelfde. Het doel is om de natuur weer een plek in de wijk te geven, daarmee bewegen te stimuleren en sociale verbinding te creëren. Gemeenten kunnen wijken hiervoor aanmelden, waarna IVN de geschiktheid van de wijk bekijkt en afweegt of middelen terecht komen waar ze meest nodig zijn. Verder wordt afgewogen of er al wat 'energie' in de wijk is. Met IVN is gesproken over de Gezonde Buurt in Breda, Doornbos-Linie. Hier zijn drie verschillende plekken groen gecreëerd: een Pukplein voor spelen en ontmoeten, een Pluktuin en een openbaar veld naast een basisschool gericht op spelen en ontmoeten voor jong en oud, zie figuur 7.

Figuur 7: Groen gecreëerd in Breda – Doornbos-Linie (eigen foto).

Beide instrumenten bieden nuttige inzichten. Vooral de CPAT dwingt de onderzoeker om nauwgezet te werk te gaan waardoor bepaalde elementen van het park die anders wellicht over het hoofd worden gezien ook beoordeeld kunnen worden. Denk bijvoorbeeld aan de mate van toegankelijkheid (hoge stoepen), verlichting, duidelijke borden over de parkregels, schaduw of de aanwezigheid van een drinkwaterfontein. Gedurende het observeren, hebben de studenten en/of de onderzoekers ook korte gesprekjes met de gebruikers gehad. Hierin werd bijvoorbeeld gevraagd of degene uit de buurt kwam, wat hij/zij fijn vindt aan het park en wat eventueel minder fijn is of wat er verbeterd kon worden. Deze kwalitatieve duiding is erg van

¹ CPAT: [CPAT version 3](#)

² System for Observing Play and Recreation in Communities (SOPARC) – McKenzie TL, Cohen DA, Sehgal A, Williamson S, Golinelli D. J Phys Act Health. 2006 Feb;3 Suppl 1:S208–S222

meerwaarde. Zo kwam uit de CPAT bijvoorbeeld naar voren dat een park niet verlicht was, maar bleek uit de kwalitatieve input dat dit juist als prettig wordt ervaren, omdat het park dan minder aantrekkelijk is voor hangjeugd. In een ander park kwam naar voren dat gebruikers het zo prettig vonden dat er speeltoestellen zijn voor verschillende leeftijden, zodat ook de allerkleinsten eigenlijk al zelf kunnen spelen. Ook zijn er verbeteruggesties gedaan zoals het gebruiken van meer natuurlijke speeltoestellen of zomers beter onderhoud vanwege de brandnetels. Deze terugkoppeling is met betreffende gemeenten gedeeld.

In conclusie, de CPAT en SOPARC zijn nuttige methoden om systematisch en gestructureerd het park en het gebruik daarvan te beoordelen. Het wordt aanbevolen om naast kwantitatieve tools voor het evalueren van het gebruik van groen, ook kwalitatieve gesprekken te voeren.

3.2 Gelijke kansen in procedures

3.2.1 Ondersteuning

Benut verschillende soorten financieringsbronnen

Gemeenten spelen een belangrijke rol in de ondersteuning en financiering van diverse groenprojecten. Naast initiatieven die zij zelf opstarten, subsidiëren zij ook externe projecten en (bewoner)initiatieven. Daarbij zijn er verschillende (impuls)regelingen en fondsen beschikbaar om projecten te ondersteunen, naast de gemeenten bijvoorbeeld ook vanuit het Rijk of stichtingen.

Vaak liggen er op gemeentelijk niveau ook grotere beleidsplannen en uitvoeringsplannen aan ten grondslag waar verschillende projecten een onderdeel van zijn, zoals het Groenplan Vitamine G van de gemeente Groningen [18]. Tevens wordt er vaak gebruik gemaakt van gezamenlijke financiering. Voor de gezonde buurten bijvoorbeeld komt de financiering gezamenlijk vanuit ZonMw en de gemeente. Daarnaast dragen Jantje Beton en IVN bij aan de uitvoering van deze projecten in wijken met sociaal economische achterstand, zodat de middelen terechtkomen waar ze het meest nodig zijn.

Bewezen nut vergroot kans op financiering

Het verkrijgen van financiële middelen kan echter een langdurig en doorlopend proces zijn. Een voorbeeld is de Broerderij, die als sociale wijkonderneming eerst het nut heeft moeten bewijzen en veelal fondsen moest werven. Het vinden van middelen blijft een doorlopend proces voor hen en kost energie. Er is een spanningsveld tussen de “core business”: ontmoeten en de noodzaak om eigen inkomsten te genereren uit zorg of verhuur.

Ook binnen de gemeente Zwolle is het vinden van middelen een heel proces geweest. Een aantal jaren geleden moest er voor vergroeningsinitiatieven allerlei potjes bij elkaar gelegd worden; inmiddels is bewezen dat het werkt waardoor opdrachten en budgetten vanuit de gemeente (vanuit klimaat, energie en groen) structureel geworden zijn en ten goede komen aan de buurten en opgerichte bewonerscorporaties. Er zijn nu ook initiatieven waarbij een actieve bewoner in de wijk betaald krijgt om samen met andere bewoners aan de slag te gaan, als een aanjager in de wijk.

Bij de beoordeling van aanvragen of projecten kijkt de gemeente ook naar de betaalbaarheid en kwaliteit van het groen. Bewoners willen graag hoogwaardig groen, los van het budget. In

het gesprek met de gemeente Arnhem werd verteld dat de kosten van hoogwaardig groen niet zozeer duurder hoeven te zijn dan onderhoud van stenen, afhankelijk van welke posten worden meegerekend (denk aan kosten voor straatvegen en riolering).

Houd rekening met eigendomsstructuur

Niet alleen financiële middelen zijn belangrijk, maar eigendomsstructuur van grond kan een obstakel vormen waardoor de samenwerking met andere organisaties nog belangrijker wordt. In Groningen hebben bewoners met financiële steun van de gemeente een ontwerp op laten stellen voor de herinrichting van een dorpskern bij een winkelcentrum. De uitvoer duurt echter lang door de complexe eigendomsstructuur waarbij meerdere partijen betrokken zijn.

3.2.2 Capaciteit om te leren

Uit de gesprekken met betrokkenen blijkt een sterke wil om te leren. De lessen die zij hebben opgehaald worden door het gehele rapport heen besproken.

Leren door ervaring en reflectie

Een belangrijk aspect dat uit de gesprekken naar voren komt, is het leren door ervaring. Dit wordt zichtbaar in de manier waarop succesvolle activiteiten worden herhaald bij positieve reacties vanuit bewoners.

Daarnaast wordt kennis uit andere wijken en initiatieven meegenomen. In Hoogkerk, waar het soms lastig is om ideeën vanuit bewoners te genereren, doet de projectleider vaker suggesties op basis van ervaringen in andere wijken.

Reflectie speelt ook een grote rol in het leerproces. Zo werd in Breda een wadi aangelegd met een waterpunt op het schoolplein, na de opening werd het waterpunt op slot gezet. Dit leidde tot de vraag: *“Misschien had ik daar beter kunnen kijken, wat werkt hier wel?”* Dit onderstreept het belang van een iteratief proces waarin continu wordt geëvalueerd en aangepast. Ook bij de Broerderij is leren een continue proces. In de Broerderij worden evaluaties uitgevoerd met vrijwilligers. Eén van de lessen uit het Living Lab was dat de Tuinbrigade zich elk seizoen verder ontwikkelt. In de winter keren vrijwilligers van nature reflectief naar binnen en in het voorjaar ontstaan er weer nieuwe ideeën. Dit helpt om scherp te blijven op wat werkt en wat niet: *“Wat doen we nou eigenlijk? Wat werkt wel, wat werkt niet?”*

Ook wordt nagedacht over hoe nieuwe ideeën getest kunnen worden. Zoals bij de Broerderij: *“En toen hebben we in ons projectplan gezegd: dit jaar doen we vier tuintjes. Dan zien we wel wat er gebeurt.”* Door klein te beginnen en te experimenteren, ontstaat ruimte om te leren en te groeien.

Stichting Spoorpark Tilburg heeft gedurende het gehele proces van de ontwikkeling, aanleg tot en met de realisatie vanuit reflectie de geleerde lessen vastgelegd, samen met de initiatiefnemers en de partners [19].

Formele lessen

In sommige projecten zijn formelere evaluaties of onderzoeken uitgevoerd. Zo heeft de Broerderij in een Living Lab samen met Wageningen Universiteit de geleerde lessen in kaart gebracht [20]. Deze inzichten worden nu toegepast in een nieuwe wijk met sociale huurwoningen, veel jongeren en statushouders. Dit vormt een proeftuin en lerend netwerk voor

verdere projecten. Ook heeft de VU Amsterdam een evaluatie van Gezonde Buurten uitgevoerd [21]. In verschillende gemeenten wordt op basis van subsidies meer focus gelegd op onderzoek en evaluatie. Voorbeeld is het PARTIGAN project, waarin Wageningen Universiteit, gemeenten Arnhem en Nijmegen samen met vele partners de geleerde lessen vastlegden [22]. Bij Samen Werken aan Sterke Wijken hebben de gemeenten Zwolle, Wierden en Losser samen met GGD Twente en GGD IJsselland en de Wageningen Universiteit in drie wijken de bewonersparticipatie onderzocht [23]. Ook hebben IVN, Jantje Beton en JOGG een leertafel waar landelijke terugkombijeenkomsten worden georganiseerd en geleerde lessen op een rij worden gezet. In Groningen zijn de barrières voor inwoners om mee te doen aan de groen initiatieven onderzocht [24].

Delen van geleerde lessen buiten gemeenten om wordt beperkt gedaan

De geïnterviewden geven aan interesse te hebben in de geleerde lessen van de andere geselecteerde interventies. Initiatiefnemers of gemeenten delen extern vaak alleen lessen vanuit gesubsidieerde onderzoeken of grotere initiatieven. Lessen over opzichzelfstaande, kleinere interventies worden vaak binnen de gemeenten gehouden. Er is gevraagd aan betrokkenen op welke manier geleerde lessen kunnen worden gedeeld. Voor gemeenten kan dit via de VNG gedeeld worden. Er ontbreekt echter een platform waar niet alleen gemeenten, maar ook initiatiefnemers en andere organisaties van elkaar kunnen leren. Dit gemis werd door één van de geïnterviewden als volgt verwoord:

“Toen ik hier 8 jaar geleden begon en na ging denken over hoe we dit allemaal zouden gaan doen en zouden gaan beheren, toen kon ik nergens geleerde lessen vinden. Dat jullie daar onderzoek naar doen is echt heel fijn, zodat dat houvast en een steuntje in de rug kan geven voor stichtingen en verenigingen. En ook om zelf te vernemen wat de lessen zijn van andere bewoner initiatieven in Nederland”.

3.2.3 Systematische toegang

Bij projecten die zich richten op bewoners van wijken in kwetsbare omstandigheden, kan het lastiger zijn hen te betrekken. Gebruik van bepaalde methoden en benaderingswijzen kunnen ervoor zorgen dat verschillende groepen inwoners betrokken worden. In de gesprekken kwamen een aantal belangrijke thema's naar voren, die de systematische toegang kunnen vergroten.

Klein beginnen en stap voor stap uitbreiden

Om de samenwerking met bewoners te stimuleren, is het belangrijk klein te beginnen met laagdrempelige initiatieven, zoals geveltuintjes of het vergroenen van boomspiegels (het stuk grond rondom de boom). Een effectief concept in Zwolle was het 'gewenningsgroen'; bewoners eerst laten ervaren wat vergroening met hun omgeving doet [25]. Daar werd stap voor stap toegewerkt naar het vervangen van parkeerplaatsen door groen. Dit haalde weerstand en angst weg bij bewoners en vergrootte de acceptatie. Daarnaast is het raadzaam om initiatieven klein en behapbaar te houden. Grote vragen of projecten kunnen overweldigend zijn en tot afhaken leiden.

Relatieopbouw in de wijk en organiseren van sociale activiteiten

Het is essentieel om actief aanwezig te zijn in de wijk en relaties op te bouwen door herhaaldelijk langs te gaan bij bewoners. Succesvolle initiatieven sluiten vaak aan bij

bestaande netwerken, zoals de Groene Bruggenbouwers in Groningen of beginnen met leuke activiteiten op creatief of sociaal vlak, zonder direct op vergroening in te gaan. Heb daarbij oog voor ontspanning en plezier. Voorbeelden zijn:

- In de wijk Lindenholt (Broerderij, Nijmegen) verbond de Kunst Express kinderen en maatjes door kunst en cultuur, waarbij deelnemers werden opgehaald en thuisgebracht. Dit verlaagt niet alleen de drempel voor mensen om mee te doen, maar geeft ook een ingang bij bewoners. De initiatiefnemer licht toe: *"Hier gebeurde iets, we legden relaties in de wijk en kwamen bij mensen thuis"*.
- Gemeente Arnhem heeft in een bepaalde wijk eerst kunstenaars ingezet als verkenner. Zij gingen huis-aan-huis, dronken koffie met bewoners en vroegen naar hun beleving van de straat. Dit kostte in eerste instantie meer, maar levert ook veel op: de sociale cohesie werd versterkt.

Praktische drempels wegnemen

Om samenwerking met bewoners te stimuleren, moeten praktische belemmeringen worden weggenomen. Concrete voorbeelden daarvan zijn:

- Gereedschap uitlenen en uitleg geven over onderhoud van de tuin zoals gedaan door de Tuinbrigade in Lindenholt (Nijmegen). Ook hebben zij een pleegtuin, waar planten tijdelijk kunnen blijven, zodat later inwoners die het moeilijker kunnen betalen deze in hun eigen tuin kunnen planten.
- Hulp bieden bij de eerste stappen, zodat bewoners zelf verder kunnen. Zoals een begin maken met het opruimen van een tuin. Soms kan beginnen aan iets nieuws overweldigend zijn. *"Dan helpt het gewoon om wat uitleg te geven en om het begin te maken, dan kan de bewoner weer een heel eind verder"*.
- Zet mensen in die de taal spreken van een grote groep wijkbewoners; dat stimuleert deelname aan bijeenkomsten.
- Wees flexibel als gemeente of organisatie: pas je aan de bewoners aan en maak activiteiten in de buurt gratis en laagdrempelig om zo betrokkenheid te creëren.

Manier van communiceren en aansluiten bij de belevingswereld van bewoners

Effectieve communicatie vraagt om een aanpak die aansluit bij bewoners. Het is belangrijk om herkenbare en laagdrempelige taal te gebruiken, die inwoners aanspreekt. In de gesprekken zijn verschillende tips en voorbeelden benoemd:

- IVN: de woorden die gebruikt worden bij de start in het eerste contact zijn van belang. *"In het begin gebruikte ik het woord 'gezonde buurt' en dan krijg je de reactie: hoezo, zijn we niet gezond dan?"*
- In Arnhem wordt geadviseerd *"Hou de dure woorden op kantoor"*. In plaats van klimaatadaptatie of vergroening bijvoorbeeld: hoe kunnen we dit pleintje een opknappbeurt geven zodat het ook interessanter wordt en zorgen dat dit een koele plek is als het heel heet is? *"Dan heb je het over de directe leefomgeving van mensen en dat vindt iedereen wel boeiend. Mensen voelen zich betrokken bij de eigen buurt"*. Een ander voorbeeld in Breda is dat bewoners veel ijzeren vlinders op de schuttingen hadden. Daar is het gesprek geopend met *"Wat zou het leuk zijn als hier weer echte vlinders vliegen"* – IVN

- Geef op zoveel mogelijk verschillende manieren bekendheid aan het initiatief: organiseren van activiteiten, flyers, oproepen in de wijkkrant, via-via, posters in kroegen en buurthuizen en via sociale media.
- Open en tijdige communicatie, geef duidelijk aan wat je verwacht. Zoals bij de beginfase van het Spoorpark, wat een bewoner initiatief is. Daar hebben ze vanaf het begin gezegd: we zijn geen ideeën bus, er moet ook nagedacht worden over hoe een initiatief verder ontwikkeld moet worden. Hierbij loop je wel het risico dat bepaalde groepen afhaken doordat dit een grote vraag is voor inwoners.
- Bij actualiteiten, grijp je kans; een voorbeeld is wateroverlast in gemeente Arnhem, waarna de gemeente makkelijker in gesprek kwam over de gevolgen van klimaatverandering *“Dat was de perfecte ingang voor communicatie met bewoners, want iedereen zag wat het klimaat kan doen”*.

Goed blijven luisteren naar inwoners is essentieel. Vaak ontstaan er al pratende ideeën en worden mensen aan het denken gezet. Niet zeggen “ja maar”, of “dit doen we al”. Gewoon laten praten en luisteren. Soms zijn bepaalde methodieken nodig om een gesprek op gang te brengen, zoals de toolbox die IVN inzet. Deze bieden houvast voor een gesprek met bewoners, gesprekken gaan namelijk niet vanzelf. Er kan schroom zijn van bewoners om actief mee te denken, mensen zijn gewend dat anderen (gemeente) initiatief neemt. Geef mensen daarnaast verschillende mogelijkheden om te reageren. Niet iedereen voelt zich prettig bij een directe interactie; sommigen hebben bedenktijd nodig.

- Geef juist aandacht aan de zorgen van bewoners in plaats van eraan voorbij te gaan, door goed te luisteren en samen een ontwerp te maken, kan weerstand omdraaien naar positieve betrokkenheid. *“Bewoners waren bang het uitzicht te verliezen, juist door hen te betrekken bij het ontwerp draaide de weerstand om in betrokkenheid. Uiteindelijk hebben bewoners het hele proces van de aanleg vanuit enthousiasme vastgelegd op film”*. Bij het Spoorpark Tilburg zijn de directe burens betrokken in een spoorparkcafé, dat niet alleen in de ontwikkelfase, maar nu nog steeds plaats vindt, zodat ervaringen van wijkbewoners gemonitord worden.

Ken de buurt en werk samen op straatniveau

Denk goed na over waar je als gemeente of organisatie de energie insteekt. Het is effectiever om te werken aan een samenwerkingsrelatie met inwoners in buurten met een redelijk stabiele bewonerspopulatie. In straten waar bijvoorbeeld veel studenten wonen, is de populatie niet stabiel genoeg om een samenwerkingsrelatie op te bouwen.

Probeer bijeenkomsten en samenwerkingen op te starten op straatniveau: op deze manier voorkom je dat de “burgemeester van de buurt” spreekt en dat iemand vanuit een andere straat gaat bepalen over het groen in een bepaalde straat.

“De kunst is om de sleutelpersonen in de buurt te leren kennen, die veel contact hebben met buurtbewoners en bij hen aan te sluiten” - IVN

Creëer energie in de wijk

Bij verschillende initiatieven werd benadrukt dat het soms ook een kwestie van gewoon beginnen is: actief aan de slag gaan waar mogelijk. Zo komt er niet alleen energie in, maar ervaren bewoners ook dat ideeën echt uitgevoerd kunnen worden. Ook al doet het in eerste

instantie nog niet veel voor vergroening of de aanpak van hittestress, het is goed voor het bewustzijn en gemoed van bewoners. Inwoners kunnen soms ook moe zijn van al het gevraag; concreet zelf aan de slag gaan creëert energie. Soms zit er in bepaalde wijken al energie in een onverwachte hoek, probeer te ontdekken waar in de buurt al energie zit en denk daarbij niet alleen vanuit vergroening. Mooie voorbeelden zijn:

- In Doornbos-Linie in Breda kende buurtbewoners de hond Puk, die de beste sociaalwerker van de buurt is gebleken. De bewoners zijn met Puk gaan wandelen, en met groene en rode kaarten gaven ze aan wat ze wel of geen fijne plekken in de buurt vonden. Uiteindelijk is Puk overleden, maar is met behulp van subsidie een nieuwe hond aangeschaft om de betrokkenheid en energie te behouden. *“De kunst is te ontdekken waar de energie in de buurt zit, waarop je mee kunt liften, dit betekent veel luisteren en kijken: wat speelt hier en wat kun je toevoegen aan wat er al leeft bij de bewoners”* – IVN
- Het verbouwen van eigen voedsel of kruiden kan daarnaast een aanknopingspunt zijn voor de samenwerking met bewoners.

Wat blijft een uitdaging?

Samenwerking met bewoners blijft mensenwerk en zal altijd uitdagingen blijven kennen. In de gesprekken zijn verschillende uitdagingen benoemd:

- Wanneer er wordt aangesloten bij bestaande groepen die voornamelijk bestaan uit vrijwilligers, gaat het soms alle kanten op. Het kan dan een uitdaging zijn om een lijn erin te ontdekken. Hoewel het handig kan zijn om bij bestaande groepen aan te sluiten, is dit vaak geen goede vertegenwoordiging van de buurt. Soms willen deze groepen ook geen moeite doen om andere bewoners te betrekken, die geven dan aan *“Ja, als ze niet willen dan willen ze niet, zonder oog te hebben dat het soms niet een kwestie van willen is”*.
- Het opbouwen van vertrouwen vergt een heel lange adem: *“We waren al bekend door de activiteiten met kinderen, toch heeft het zo’n 2 à 3 jaar geduurd voordat we vertrouwen hadden opgebouwd”*. Wanneer vertrouwen eenmaal is opgebouwd, kan dit ook snel weer wegvallen als één bewoner uit de buurt een negatieve ervaring opdoet.
- Als een initiatiefnemer of een betrokken inwoner wegvalt, kan soms ook de betrokkenheid vanuit de buurt wegvallen. Daarnaast is ook de houding van bepaalde kartrekkers van belang: als kartrekkers teveel naar zich toe trekken dan leunt de rest van de buurt achterover of kartrekkers vallen weg omdat het hen te zwaar wordt. Dan bestaat de kans dat het initiatief instort.

3.2.4 Transparantie in proces en institutionele barrières

Betrek vanaf de start verschillende domeinen en organisaties

Uit verschillende gesprekken blijkt dat een integrale aanpak binnen gemeenten essentieel is bij vergroening. Vergroening raakt niet alleen het sociale domein, maar ook beheer en onderhoud (openbare ruimte), mobiliteit en ruimtelijke ordening. Een belangrijke geleerde les bij verschillende projecten is dat het tijdig betrekken van alle relevante domeinen bijdraagt aan een soepele uitvoering van groenprojecten. Er is afhankelijkheid tussen verschillende domeinen, wees je hier van te voren al bewust van zodat er niet hoeft worden teruggekomen op beloften of toezeggingen die naar inwoners zijn gedaan. De beschikbare openbare ruimte is schaars en vereist voortdurende afwegingen tussen verschillende domeinen; de vierkante meters kunnen maar één keer ingericht worden.

"Echter; binnen de gemeente is niet vanaf het begin de verbinding gelegd met de afdeling beheer en onderhoud. Integraal werken vanuit de gemeente werd hier gemist".

"Als je wil vergroenen in een straat en voor klimaat bezig bent met wateropvang dan raakt het altijd mobiliteit en andersom. We zagen vanuit de gemeente dat alles verbonden is met elkaar en dat we moesten beginnen met het op afstand parkeren om de vergroening van deze versteende straten in het centrum voor elkaar te krijgen".

De gesprekken zijn gevoerd vanuit verschillende perspectieven; groen-initiatieven worden vaak binnen de gemeente vanuit andere domeinen dan het sociale domein gestart.

Interne discussies binnen de gemeente kunnen een uitdaging vormen voor de voortgang:
"Toen werd het project groter omdat het om herinrichting van een grote invalsweg van de stad ging. Intern bij de gemeente ontstonden discussie over bijv. Mag de bus "5" seconden langer over de straat doen? Dat werden intern bijna struikelblokken".

Ook de samenwerking met andere organisaties is soms een punt van aandacht. Het is belangrijk om te erkennen dat iedere organisatie vanuit de eigen doelen bijdraagt, soms kan dit een puzzel zijn omdat elke organisatie weer eigen kaders heeft. Dit wordt geïllustreerd door onderstaande quotes:

"Zo zijn we het eerste jaar met regelmaat samengekomen van wat doen we nu eigenlijk en hoe dient het ieders doel? Hoe dient dit het doel van de gemeente, van de woningcorporatie en van wat wij zien dat er nodig is?"

"De woningbouw heeft kaders, de gemeente heeft kaders en dat kan onze relatie met bewoners onder druk zetten. Het is dus belangrijk dat wij [sociale wijkonderneming] erkend worden in de informele rol die we hebben".

Spanningsveld tussen opgavegericht werken en de samenwerking met bewoners

In veel gevallen kiest de gemeente de locatie voor vergroening, vaak op basis van beleidsdoelen zoals het verminderen van hittestress in versteende wijken.

"De keuze is door de gemeente gemaakt vanuit het terug willen dringen van hittestress in versteende wijken. Samen met woningcorporaties is een hittewandeling gemaakt door de wijken".

Hoewel samenwerking met bewoners wordt gezocht m.b.t. de specifieke locaties waar vergroend wordt, zijn niet alle locaties geschikt om te vergroenen vanwege bestemmingsplannen of ondergrondse infrastructuur.

Vaak hangt er een formele doelstelling of vergroeningsopgave aan initiatieven vanuit gemeenten. Het lukt niet altijd om die doelstelling te behalen in de samenwerking met bewoners, bijvoorbeeld omdat er onvoldoende energie is of omdat inwoners een mening hebben die niet past binnen het doel van de gemeente om bijvoorbeeld een bepaald aantal bomen per jaar te planten. Soms kan het dan gebeuren dat een gemeente vervalt in het informeren van bewoners in plaats van de samenwerking met inwoners. Opgavegericht werken betekent dan: inwoners informeren en het gewoon gaan doen.

"Dit hebben we natuurlijk in de vorige wijk ook geprobeerd. Verbinden met iedereen die zeg maar actief is in de wijk. Maar als dan blijkt dat mensen daar geen belangstelling voor hebben, ja dan kan je daar heel erg in investeren maar soms houdt het dan ook gewoon op. Wij moeten dan wel verder en dan verval je weer in informeren".

Het is belangrijk hier de goede balans in te vinden. Eenzijdige besluiten van de gemeente komen de samenwerking met inwoners en het gebruik van groen niet ten goede.

"Als de gemeente de vorm zou bedenken, bijvoorbeeld het wordt een pluktuin, en de bewoners hebben andere behoeften, dan wordt het uiteindelijk een hondenuitlaatplaats en dan ben je verder van je doel af gekomen, want je wilt gebruik van het groen waar het voor bedoeld is".

Informatieflow

Naast samenwerken met, blijft het informeren van bewoners vaak een onderdeel van de initiatieven die we hebben gesproken, voor bewustwording en voor het activeren van bewoners. Inwoners worden vaak op verschillende manieren geïnformeerd, zodat verschillende groepen inwoners toegang tot de kennis hebben.

"Als je heel vaak een poster ziet, of iets in de krant leest of op sociale media, dat je denkt ja.. Dat is een vorm van bewustwording. Daar moet je een lange adem voor hebben. Daar is zenden één van de middelen bij, steeds maar weer onder de aandacht brengen van een bepaald onderwerp. Daar geloof ik ook nog wel in, dat dit ook een onderdeel van je aanpak moet zijn".

Communicatie over randvoorwaarden en bepaalde keuzes

Wensen vanuit gemeente of organisaties worden vaak gecombineerd met die vanuit bewoners. Er zijn bijvoorbeeld randvoorwaarden die te maken hebben met de afvoer van regenwater of met verkeersveiligheid. Open communicatie is hierbij essentieel.

"Bewust geen eisen vooraf stellen als "er moet minimaal 1 plek voor wateropvang zijn", maar juist aansluiten bij de ideeën van de bewoners en dan samen zorgen dat er oplossing gevonden wordt voor wateropvang".

"Geef aan wat er aan de hand is, laat de bewoners met ideeën komen, kijk wat je daarvan kunt uitvoeren, ook passend binnen je kaders en leg uit wat je hebt gedaan en wat niet en waarom".

Binnen gemeenten kan soms een cultuurverandering nodig zijn om bewoners meer zeggenschap te geven over hun leefomgeving. Niet iedereen vindt het prettig dat bewoners gaan bepalen hoe een straat eruit komt te zien.

Niet iedereen heeft dezelfde aanpak als het gaat om het communiceren van randvoorwaarden. Waar sommige vanaf de start helder zijn over alle randvoorwaarden, laten anderen het wat meer open om inwoners niet te blokkeren in hun proces van meningsvorming. Wel blijkt uit de verschillende gesprekken dat bewoners de randvoorwaarden over het algemeen goed begrijpen na een heldere uitleg. Transparantie is dus essentieel, maar niet alle randvoorwaarden hoeven direct aan het begin neergelegd te worden bij bewoners.

"De bewoners leggen zich neer bij de voorwaarden; de voorwaarden zijn goed uit te leggen aan bewoners en leveren geen wrijving op, zo is de ervaring. Sommige bewoners denken dat het een voedselbosje wordt, maar dat is een Tiny Forest niet. Na uitleg leggen bewoners zich daarbij neer".

Een voorbeeld van heldere en duidelijke communicatie is het Spoorpark in Tilburg. Voor dit grote bewoner initiatief mochten inwoners van Tilburg initiatieven insturen. De regiegroep die is opgezet heeft geselecteerd op de initiatieven die nodig zijn om een levendig park te creëren; er is gezocht naar een goede mix van sport, spel en initiatieven die ervoor zorgen dat mensen langer in het park verblijven. De uitgangspunten daarbij zijn: een schoon, heel en veilig park. Er zijn verschillende initiatieven afgewezen, en wanneer er geen transparantie is of wanneer er halve antwoorden worden gegeven, creëer je onvrede. Het helpt als er duidelijk gecommuniceerd wordt; we bedanken je voor alle moeite maar je bent het niet geworden om die en die reden. Daarbij is het belangrijk dat de criteria al voorafgaand aan het insturen van initiatieven door bewoners bekend zijn.

“De sleutel is openheid, transparantie en duidelijkheid in de communicatie”.

Balanceer het tempo en pas aan naar inwoners

Het tempo van een gemeente is soms zodanig traag dat bewoners af kunnen haken. Soms kan het erg lang duren voordat een gemeente ‘ja’ zegt tegen een initiatief. Aan de andere kant kost het soms ook juist veel tijd om de samenwerking met bewoners op gang te brengen. Het is dus balanceren, maar voornamelijk aansluiten bij het tempo van bewoners. Dit vraagt flexibiliteit van gemeenten en organisaties.

Beperk de administratieve lasten

Beperk de administratieve lasten voor inwoners die met een initiatief komen zoveel mogelijk. Dit geldt zowel voor de kleinere initiatieven, zoals het aanleggen van een geveltuintje als voor de grotere initiatieven. Bied als gemeente hulp, maar maak de aanpak kleinschalig en houd de verantwoording van eventuele subsidies zo simpel mogelijk. Sommige gemeenten zijn al een eind met het vereenvoudigen van processen, zoals de gemeente Arnhem waar iedere bewoner die dat wil een geveltuintje kan aanleggen zonder verdere regels.

“Vooral niet te ambtelijk maken. Zeg maar dat wij op kantoor nog een heel stuk moeten regelen, daar zijn we goed in om het moeilijk te maken. Maar houd de inwoners daarbuiten”.

Er kan een spanningsveld ontstaan wanneer de administratieve lasten onevenredig groot zijn. Zo is de Broerderij jaarlijks veel tijd kwijt aan het aanvragen en verantwoorden van subsidies. Dit is tijd die ze als sociale wijkonderneming vooral zouden willen steken in het doen waar ze voor zijn: ontmoeten en verbinden.

“Ik kan nu minder in de uitvoering doen in de Broerderij. Waarom doe ik dit als we met elkaar nut en noodzaak van sociale binding al weten? We kunnen beter investeren in concreet gaan doen en op de inhoud, dan in het verantwoorden”.

3.2.5 Toepassen van nieuwe kennis: stimuleren van bewonerinitiatieven

Bewoner initiatieven spelen een steeds belangrijkere rol bij de ontwikkeling van de leefomgeving. Gemeenten erkennen steeds vaker de kracht van betrokken bewoners en de meerwaarde die dit oplevert.

Stimuleren van bewonerinitiatieven levert grotere betrokkenheid en duurzamere initiatieven op

Verschillende gesprekken met betrokkenen tonen aan dat initiatieven waarin de gemeente een faciliterende rol speelt, en de inwoners zelf de drijvende kracht zijn, vaak duurzamer en

effectiever zijn. De blijvende betrokkenheid van bewoners is cruciaal, aangezien gemeentelijke projectleiders na afronding van een project vaak weer vertrekken. Tevens zorgt de samenwerking vaker voor een gedragen idee of ontwerp; uiteindelijk gebruiken buurtbewoners het groen dan ook vaak waar het voor is. Ook wanneer het wat minder goed lukt om een goede vertegenwoordiging uit de buurt te betrekken, is de samenwerking altijd van meerwaarde.

“Ook in dit project, als we hen niet hadden was het heel moeilijk geweest, waar beginnen we en dan heb je niet de ogen en oren in de wijk. En dan is het misschien niet een representatieve groep voor iedereen in de wijk, maar ze wonen er wel en ze kennen de wijk wel. En ze weten wel van nou, dit wordt hem niet en dit is misschien goed om te doen. Zij zijn echt oren en ogen in de wijk en dat is echt een meerwaarde”.

Een belangrijke geleerde les is: betrek mensen erbij die allemaal een stuk kunnen doen want je kunt dit niet alleen; en werk vanuit je hart, vanuit je passie anders hou je het niet vol.

Deze passie kwam bij alle projectleiders naar voren, net als de belangrijke rol van gepassioneerde vrijwilligers. Betrokken professionals investeren niet alleen werkuren, maar soms ook persoonlijke tijd in het ondersteunen van bewoners en het faciliteren van initiatieven. Hoewel dit op passie duidt, is dit mogelijk ook een signaal dat er nog onvoldoende tijd en ruimte is binnen gemeenten om de samenwerking goed op te zetten. De passie is belangrijk voor het succes van de verschillende initiatieven en wordt geïllustreerd door de volgende uitspraken:

“Het netwerk weet je nog steeds te vinden, ook al zijn je uren op. Je bent er nooit klaar mee. Maar het is belangrijk om positieve aandacht te blijven geven”.

“Samen met bewoners, ik hou ervan”.

“Ik heb er zelfs denk ik nog heel wat vrije uurtjes in gestoken buiten onze werktijd om, omdat we het ook gewoon heel leuk vinden. Samen echt dingen van de grond krijgen”.

Maak gebruik van kennis en kunde uit de wijk

De potentie van de bewoners kan vaak nog veel beter benut worden. Door het eigenaarschap nog meer naar de mensen in de wijk te brengen en ook de kennis en kunde in de wijk te versterken, bijvoorbeeld over gezond koken en over vergroenen, wordt pro-activiteit in de wijk versterkt. Dit is in de Broerderij goed verlopen, ideeën en nieuwe initiatieven komen vooral uit vrijwilligers en wijkbewoners. Het doel van de Broerderij is dan ook om wijkbewoners te activeren in hun eigen leefomgeving via sociale en duurzame doelen. Doordat de ideeën vanuit vrijwilligers komen ontstaat er veel eigenaarschap.

“Als je in de breedte eigenaarschap nog veel meer omlaag brengt in de wijken en daar ook kennis en kunde brengt in de wijken, dan denk ik dat er heel veel problemen opgelost zijn waar we nu puzzels voor aan het leggen zijn. Ik denk dat we heel veel potentie van bewoners gewoon niet benutten”.

Faciliteer en ondersteun, maar neem niet over

Spoorpark Tilburg is een grootschalig bewonersinitiatief, en om de samenwerking en betrokkenheid van bewoners te garanderen heeft de gemeente zich bewust terughoudend opgesteld en is een regiegroep van bewoners opgericht om beslissingen te maken. Het succes

van dit initiatief laat zien dat het vertrouwen van de gemeente in een bewoner initiatief cruciaal is. Dit wordt ook benoemd vanuit een andere gemeente, als het gaat om nieuwe bewoner initiatieven:

“Je kunt er als gemeente niet veel van vinden, want het is een bewoner initiatief. Je kunt hooguit als gemeente suggesties of advies geven, om een idee wat om te buigen”.

Gemeente Arnhem hanteert een model van wijksturing, waarbij bewoners zelf beslissingen kunnen nemen over de inrichting van hun wijk. Hierbij blijven grootschalige structuren zoals riolering en grote groenvoorzieningen onder gemeentelijk beheer, maar over kleinere aanpassingen – zoals het vervangen van een parkeerplaats door groen – kan de wijk zelfstandig beslissen. De gemeente faciliteert hierbij. Bij dergelijke initiatieven ontstaan soms spanningen met stedenbouwkundigen, die uniformiteit in de openbare ruimte nastreven. Toch wordt benadrukt dat de bewoners degenen zijn die de straten en het groen daadwerkelijk gebruiken en zij worden gefaciliteerd in hun ideeën:

“Dan reageren stedenbouwkundigen: maar dan zien alle straten er anders uit! Maar wie woont er nu eigenlijk in de straat? Dat zijn de bewoners en zij gebruiken het groen”.

3.3 Gelijke kansen in erkenning

Koppel vergroeningsdoelstellingen aan bredere (sociale) doelstellingen

Uit gesprekken met verschillende gemeenten en organisaties blijkt dat er extra inzet wordt gepleegd voor wijken met kwetsbare sociaaleconomische en gezondheidsomstandigheden. Deze wijken worden vaak gekenmerkt door versterking, beperkte klimaatadaptatie, hittestress en problematische waterafvoer. De doelen in deze wijken zijn vaak breder, om aan een veilige, gezonde en prettige leefomgeving te werken. Daarbij vinden gemeenten vergroening steeds belangrijker.

“Wij doen als gemeente extra moeite in wijken waar dit nodig is, dat is ons werk om inwoners verder te helpen”.

Ook organisaties zoals IVN geven voorrang aan deze buurten om een veilige, gezonde en prettige leefomgeving te creëren.

De keuze om extra inspanningen te leveren in specifieke wijken worden vaak gekoppeld aan sociale doelstellingen. Sociale wijkondernemingen zoals de Broerderij kunnen hierin een belangrijke rol vervullen. Ze vullen een gat op en versterken de sociale cohesie binnen de gemeenschap. Dit wordt steeds meer erkend door gemeenten en sociale wijkondernemingen worden hierin steeds vaker gehoord en ondersteund.

Heb binnen een buurt ook aandacht voor specifieke bewonersgroepen: maatwerk is vereist

Naast aandacht voor specifieke wijken of buurten, bleek uit de gesprekken dat er aandacht is voor de vertegenwoordiging van verschillende soorten inwoners en wordt er op buurtniveau gezocht naar samenwerking met diverse bewonersgroepen. Vaak wordt er gestart vanuit een club vrijwilligers. Hoewel vrijwilligers vaak geen doorsnede vormen van de wijkbewoners, zijn zij wel essentieel: ze hebben passie voor groen en kennen de wijk. Het betrekken van bewoners met diverse culturele achtergronden via verschillende activiteiten lukt vaak met behulp van verschillende concrete activiteiten, denk hierbij aan kruidentuintjes, activiteiten

rondom koken of activiteiten rondom kunst en cultuur. Een samenwerking met onderwijs, of jonge ondernemers kan betrokkenheid vanuit diverse achtergronden stimuleren. Verder kan het helpen om een meertalige collega te betrekken, zoals in Arnhem. In Spoorpark Tilburg hadden initiatieven een eigen achterban, zoals de skatebaan, de camping en het T-huis. Door deze verschillende soorten initiatieven bij elkaar te brengen, werd het gehele park gedragen door een brede en diverse achterban:

“Het was een breed gedragen initiatief en dat maakt ook dat er allerlei natuurlijke achterban dus met allerlei verschillende denkwijzen betrokken is” (Spoorpark Tilburg)

Wanneer kinderen betrokken worden via leuke activiteiten, komen de ouders vaak ook mee. Kinderen zijn daarnaast eerlijke inwoners, die soms met verrassende ideeën kunnen komen: *“Kinderen roepen sympathie op en mogen alles vinden en zeggen”.*

Een voorbeeld van het actief erkennen en bereiken van moeilijker bereikbare groepen is de Tuinbrigade: via woningcorporaties en hun wijkbeheerders worden de tuintjes geselecteerd die worden aangepakt. Dit is zijn vaak zorg mijndende bewoners, waarbij vaak langs wordt gegaan om vertrouwen op te bouwen. Zo resulteerde een initiatief van de Tuinbrigade in het verwijderen van 900 kg puin uit een tuin, waar later een oude moestuin onder tevoorschijn kwam. Door de betrokkenheid van een vrijwilliger ontstond een vertrouwensband. Inmiddels wordt de tuin vier keer per jaar onderhouden, en de bewoner neemt zelf ook kleine taken op zich. Dit laat zien hoe groenprojecten niet alleen de fysieke ruimte verbeteren, maar ook sociale interactie en welzijn stimuleren.

Er wordt erkend dat voor bepaalde groepen bewoners en wijken een alternatieve aanpak noodzakelijk is. Het bereiken en betrekken van deze inwoners vraagt om een methodiek waarin meer tijd en meer ruimte wordt geboden om naar hun bredere levensopgaven te luisteren. Soms hebben bewoners teveel dagelijkse zorgen, waardoor het meer vergt om met hen samen te werken.

“In wijken waar bewoners veel dagelijkse zorgen hebben, is een aanpak nodig om achter de voordeur te komen, mensen de tijd te geven en ruimte te bieden om breder naar hun opgaven in het leven te luisteren en breder te kijken dan vergroening”.

Dit maatwerk wordt door gemeenten erkend als essentieel: *“De gemeente heeft geen standaardprocedures, het is werken op maat”.*

In alle gesprekken bleek dat er brede erkenning is voor de waarde van samenwerking met bewoners en dat zij cruciaal zijn voor succesvolle buurtontwikkeling.

3.4 Check met lessen uit literatuur

De geleerde lessen uit de interviews zijn door de onderzoekers gelegd naast lessen uit de geraadpleegde literatuur, waarbij naast de initiatieven waarover een interview is gehouden nog extra is gelet op vergroening in wijken met bewoners met diverse culturele achtergronden. Het Brasa Park in Amsterdam Zuidoost bovenop een tunnelbak van een snelweg, is via een social design aanpak met een brede groep bewoners van allerlei culturele achtergronden ontwikkeld [27]. Bij deze aanpak wordt met behulp van verschillende creatieve ontwerpmethodieken samen met inwoners gewerkt aan (sociale) vraagstukken. Ook Kleurrijk Groen in Nijmegen en

inmiddels ook in Arnhem is bekeken op geleerde lessen [28]. Dit is een groep bewoners die het thema duurzaamheid heeft verbreed naar allerlei culturen en vanuit een leergang activiteiten heeft gestart zoals het festival Di-vers; Kleurrijk Koken en het Wij-bos: een bos met soorten bomen die verwijzen naar land of gebied waar de bewoners vandaan komen. De lessen uit de wijkgezondheidstuin de Bruistuin in de Arnhemse wijk Malburgen [29] en de vergroening van een park in de multiculturele wijk Hoge Vucht in Breda [30] zijn eveneens betrokken. In de wijk Waterhoef in Oisterwijk is samengewerkt met ouderen uit de buurt [31]. Verder is nog gelet op strategieën voor een duurzame aanpak inclusief het onderhoud van groen [32; 33] en op de manier waarop bewoners in de Geitenkamp in Arnhem het groen beleven [34]. Op pagina 28 staat in een schema een samenvatting van de geleerde lessen, uit de interviews en aangevuld met de literatuur.

Overzicht geleerde lessen in de samenwerking met bewoners in vergroeningsprojecten

Gelijke kansen in verdeling

Ontwerp van groen is belangrijk:

wanneer het groen gevarieerder en van meer kwaliteit is neemt de beleving en gebruik van het groen door bewoners toe. Functioneel gebruik van groen voor bijvoorbeeld ontmoeten, ontspannen of bewegen vraagt om een gericht ontwerp. Houd bij het ontwerp ook rekening met sociale veiligheid: geen afgeschermd plekken en bomen die het zicht ontnemen. Denk daarnaast na over een strategie om overlast door afval te voorkomen.

Gecombineerde inzet van gemeente en bewoners bij onderhoud bevordert duurzaam groen: onderhoud van groen moet worden aangepast aan het lokale initiatief en de behoefte. De combinatie van ondersteuning en bewonersinitiatieven lijkt goed te werken, vooral wanneer er contact is met lokale wijkambtenaren. Kleinschalige initiatieven kunnen met een adoptiecontract worden overgedragen aan wijkbewoners. Onderhoud van grotere projecten bij vrijwilligers neerleggen vraagt een grote mate van eigenaarschap, maar kan succesvol zijn. Maak het beheer van groen structureel onderdeel van de samenwerking met de wijkbewoners.

Er is meer te halen uit inzicht in groen gebruik na oplevering: gemeenten hebben vaak geen zicht op gebruik en beleving van groen na oplevering en weten niet of het gebruikt wordt door de wijkbewoners voor of met wie het is ontworpen. Op plekken waar wel evaluaties en observaties zijn uitgevoerd naar het gebruik en de beleving, zijn waardevolle lessen geleerd en is het groen verder doorontwikkeld.

Gelijke kansen voor groen en gezond: Omdat veel wijken met sociaaleconomische en gezondheidsachterstand versteend zijn, is extra aandacht voor meer en gevarieerder groen juist in deze wijken, samen met de bewoners, erg belangrijk.

Gelijke kansen in procedures

Houd vooraf rekening met de eigendomsstructuur van de grond: zorg dat vanaf het begin inzichtelijk is of de grond van gemeente, privé of een woningcorporatie is. Zodat tijdig de juiste partijen worden betrokken of kan worden afgezien van een idee om teleurstellingen te voorkomen. Sluit aan bij kansen die voortkomen uit onderhouds- en realisatieplannen van gemeente en woningcorporatie.

Bouw altijd leermomenten in, hoe klein ook: leren van het proces kan op allerlei manieren. De samenwerking met bewoners is een iteratief proces waarbij evalueren en aanpassen nodig is. Dit kan op formele wijze, maar ook binnen kleinschalige projecten is dit belangrijk: neem ervaringen uit andere wijken en initiatieven mee en reflecteer op wat er is gebeurd. Deel deze lessen actief, waar mogelijk ook buiten de eigen gemeente of buiten de eigen kring.

Let op de manier van communiceren: gebruik herkenbare taal, zoals: hoe kunnen we ervoor zorgen dat dit pleintje weer een gezellige plek wordt. Heb het over de directe leefomgeving van mensen in plaats van over vergroening. Maak gebruik van actualiteiten zoals wateroverlast. Wees open over wat je verwacht van inwoners, maar blijf tegelijkertijd goed luisteren naar inwoners zonder hen af te kappen. Geef mensen verschillende mogelijkheden om te reageren, niet iedereen vindt directe interactie prettig.

Groen hoeft niet duurder te zijn dan stenen: denk goed na over de kosten-baten analyse. Kosten van groen hoeven niet hoger te zijn dan van stenen, wanneer alle posten worden meegerekend (denk aan kosten voor straatvegen en riolering).

Klein beginnen vermindert weerstand en maakt projecten behapbaar: klein beginnen haalt weerstand en angst weg bij bewoners en kan acceptatie vergroten. Kleine stapjes zijn daarnaast behapbaar, waar grote vragen of projecten overweldigend kunnen zijn.

Neem praktische drempels weg: leen gereedschap uit aan inwoners, geef uitleg over het onderhoud, maak gebruik van een pleegtuin om inwoners die moeite hebben met rondkomen van planten te kunnen voorzien, bied hulp bij eerste stappen zodat het niet overweldigend is, zet mensen in die de juiste taal spreken, wees flexibel en zorg dat activiteiten gratis en laagdrempelig zijn. Geef op zoveel mogelijk manieren bekendheid aan het initiatief (activiteiten, flyers, oproepen in wijkkrant, via-via, posters, sociale media).

Geef juist aandacht aan zorgen van bewoners: door goed te luisteren en samen een ontwerp te maken kan weerstand omdraaien naar betrokkenheid.

Ken de buurt goed en werk samen op straatniveau: door geen wijk- of buurtbijeenkomsten te organiseren maar kleine sessies te houden op straatniveau, voorkom je dat de "burgemeester van de buurt" spreekt.

Integrale aanpak is essentieel: betrek aan de voorkant ook andere domeinen, zoals beheer en onderhoud, mobiliteit en ruimtelijke ordening: tijdige betrokkenheid draagt bij aan soepele uitvoering van groenprojecten: vierkante meters kunnen maar één keer worden ingericht. Bij samenwerking is het belangrijk dat er regelmatig wordt besproken hoe elke organisatie of domein vanuit eigen doelen bijdraagt.

Werk samen met sleutelpersonen, instanties of organisaties die in nauw contact staan met de wijkbewoners, zoals de sociale wijkondernemingen, zorginstellingen, buurthuis, school. Ga op zoek naar de gezamenlijke onderliggende waarden en doelen om de verbindingen te versterken.

Voor een echte samenwerking met inwoners is opgavegerichte vergroening minder geschikt: opgavegericht werken sluit vaak niet goed aan bij een echte samenwerking met inwoners omdat doelen en tempo al bepaald zijn.

Kies de juiste momenten om randvoorwaarden te bespreken: groen kent vaak randvoorwaarden gerelateerd aan afvoer van water, leidingen of verkeersveiligheid. Wees open over randvoorwaarden, maar kies de juiste momenten zodat inwoners niet geblokkeerd worden in hun proces. Het kan soms ook even wachten. Leg het waarom goed uit, bewoners begrijpen de randvoorwaarden na een uitleg prima.

Balanceer het tempo en pas aan naar bewoners: soms kan een gemeente vertragend werken, maar vaak is er ook veel tijd nodig voor het opbouwen van een relatie.

Steek tijd in relatie opbouw in de wijk door sociale activiteiten: ben actief aanwezig in de wijk en ga met regelmaat langs bij inwoners. Organiseer leuke activiteiten op creatief of sociaal vlak, zonder direct op vergroening in te gaan; ga vooral voor ontspanning en plezier.

Creëer energie in de wijk: ga direct actief aan de slag waar mogelijk: wanneer er direct kleine veranderingen zichtbaar zijn, ervaren bewoners dat ideeën echt uitgevoerd worden. Dit vergroot het bewustzijn en gemoed van inwoners. Denk hierbij in creatieve en onverwachte hoeken, die in eerste instantie niet te maken hebben met vergroening, maar waar je wel op de energie kan meeliften. Geef ruimte aan een eigen invulling van hoe een wijkbewoner een bijdrage wil leveren.

Beperk administratieve lasten voor initiatiefnemers en bied hulp als gemeente, en houd de verantwoording van eventuele subsidies zo simpel mogelijk. Overweeg om voor kleinere initiatieven de verantwoording helemaal los te laten.

Het stimuleren van bewoner initiatieven waarbij inwoners zelf de drijvende kracht zijn, levert grotere betrokkenheid en duurzamere initiatieven op: faciliteer en ondersteun bewoner initiatieven als gemeente, maar blijf op afstand en neem niet over. Vertrouwen van een gemeente in haar bewoners is hierbij essentieel. Breng het eigenaarschap zoveel mogelijk naar de mensen in de buurt; zo kun je de kennis en kunde die al in de wijk is benutten en eventueel versterken.

Informeren van bewoners belangrijk: Niet ieder onderwerp is geschikt voor samenwerking en soms komt samenwerking niet op gang. Dan is informeren een belangrijk onderdeel dat kan zorgen voor bewustwording en activatie van bewoners.

Zonder passie wordt het zwaar: passie voor vergroening, voor de buurt, voor de medebewoners is nodig. Trajecten zijn vaak langlopend en kosten veel inzet. Zonder passie hou je het niet vol.

Gebruik de verhalen van bewoners om de impact van meer groen zichtbaar te maken.

Gelijke kansen in erkenning

Heb binnen een buurt ook aandacht voor specifieke bewonersgroepen: maatwerk is hierbij vereist. Denk aan activiteiten die aansluiten bij een culturele achtergrond. Of breng initiatieven met een verschillende sociale achterban bij elkaar. Om ouders en kinderen te betrekken, kan de inzet van een kinderactiviteit helpen.

Koppel vergroeningsdoelstellingen aan bredere (sociale) doelstellingen: denk bijvoorbeeld aan cultuur, educatie of sociale activiteiten om bredere betrokkenheid te realiseren. Naast vergroening, wordt er dan ook sociale winst behaald.

Heb bij inwoners in kwetsbaardere omstandigheden meer tijd en ruimte om naar bredere levensopgaven te luisteren. Soms hebben bewoners veel dagelijkse zorgen, waardoor het meer aandacht vergt naar hun levensverhaal te luisteren en daarbij aan te sluiten.

HOOFDSTUK 5 LITERATUUR

1. WHO. Green and blue spaces and mental health: new evidence and perspectives for action. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2021.
2. Hertog F den, Hout K van den, Kruize H, et al. Kennisbundeling groen en gezondheid. Bilthoven: RIVM; 2022.
3. Merwijk van K, Zuurbier M & Klaassen P. Wie houdt het hoofd koel? Een onderzoek naar de mate waarin mensen voldoende verkoeling kunnen vinden in en om de woning bij aanhoudend warm weer. Arnhem: AWGL; 2023.
4. Klimaateffectatlas; 2025. <https://www.klimaateffectatlas.nl/nl/buurtdashboard>
5. Rigolon A, Browning M, McAnirlin O, et al. Green Space and Health Equity: A systematic Review on the Potential of Green Space to Reduce Health Disparities. Environ Res Public Health. 2021;18:2563.
6. Kruize H, Vliet N van der, Staatsen B, et al. Urban Green Space: Creating a Triple Win for Environmental Sustainability, Health and Health Equity through Behavioral Change. Int J Environ Res Public Health 2019;16:4403. <https://doi.org/10.3390/ijerph16224403>
7. Hoorn M, Acda A, Cliteur H, et al. Gezonde leefomgeving in kwetsbare wijken: Verkenning kennisbehoeften en mogelijkheden. Den Haag en Utrecht: Platform31, Pharos en IVO; 2022.
8. Loenen T van, Hosper K & Haker F van. Samenwerken met de mensen om wie het gaat: Op naar een duurzame aanpak van gezondheidsverschillen. Utrecht: Pharos; 2020.
9. Natuur & Milieu. Stad van Steen? Onderzoek naar de verstening van de openbare ruimte in de 32 grootste gemeenten. Utrecht: Natuur en Milieu; 2022.
10. Veen Z van der, Meijneken D & Boekenoogen M. Evalueren van participatietrajecten. Kennisdocument Onderzoek en Statistiek. Amersfoort: Gemeente; 2009.
11. Checklist voor gemeenten: Hoe inwoners met een lage SES en/of migrantenachtergrond bereiken en betrekken? Utrecht: Pharos. Geraadpleegd 2025. <https://www.pharos.nl/kennisbank/checklist-voor-gemeenten-hoe-inwoners-met-een-lage-ses-en-of-migrantenachtergrond-bereiken-en-betrekken/>
12. Bavelaar L, Tol LS van, Caljouw MAA, et al. Nederlandse vertaling en eerste stappen in validatie van de PPEET om burger- en patiëntenparticipatie te evalueren. TSG 2021;99(4):146-153.
13. Pellerey V & Giezen M. More green but less just? Analyzing urban green spaces, participation, and environmental justice in Amsterdam. J Environ Plann Manag; 2024. <https://doi.org/10.1080/09640568.2024.2406858>
14. IVN Natuureducatie. Tiny Forest. <https://www.ivn.nl/aanbod/tiny-forest/>; 2025.

15. De Tuinbrigade: Verhalen over tuinen en mensen. Nijmegen: De Broederij en Vlier; 2024.
16. Gemeente Arnhem. Groen, slim en samen: Strategie klimaatadaptatie Arnhem 2020-2030.
17. Gezonde buurten. Een project van Jantje Beton, IVN Natuureducatie en JOGG.
<https://www.ivn.nl/aanbod/gezonde-buurten/onze-aanpak/>; 2025.
18. Gemeente Groningen. Groenplan Vitamine G; 2020.
19. Spoorpark Tilburg. Boekje 1. Een grensverleggend burgerinitiatief. Boekje 2. Het burgerinitiatief in wording. Boekje 3. Het burgerinitiatief in beeld en beleving. Tilburg: Stichting Spoorpark; 2021-2024. <https://spoorparktilburg.nl/>
20. Bommel M van, Vaandrager L, Hassink J, et al. Living Lab Lindenholt: de natuurlijke broedplaats voor de wijk. Wageningen: Universiteit; 2024.
21. VU Amsterdam. Onderzoek naar aanpak gezonde buurten.
<https://www.ivn.nl/aanbod/gezonde-buurten/onderzoek-vu-amsterdam-naar-aanpak-gezonde-buurten/>; 2025.
22. Derkzen M, Vaandrager L, Hassink J, et al. Partigan: Participatie in het groen van Arnhem en Nijmegen: de meerwaarde van groene buurtinitiatieven. Wageningen: Universiteit; 2021.
23. Climate Campus Zwolle: kennisbank. Samen Werken aan Sterke Wijken Zwolle.
<https://kennisbank.climate-campus.nl/nl/projects/166>; 2025.
24. Wezel B van. Barriers to green participation: A study into the city-citizen interactions in Groningen's sustainability projects. Groningen: Universiteit; 2022.
25. Climate Campus Zwolle. Via gewenningsgroen op p-plekken naar een vergroende Van Ittersumstraat. <https://climate-campus.nl/initiatief/via-gewenningsgroen-op-p-plekken-naar-vergroende-van-itersumstraat/>; 2025.
26. Gemeente Groningen. Uitvoeringsplan Groen Groningen; 2020.
27. Heus A, Does E van der, Woude F van der, et al. Common Ground. Wat is jouw (tunnel)visie? Een nieuw park in Amsterdam Zuidoost: een participatietraject gefaciliteerd door PLYGRND.city. Amsterdam: Gemeente; 2021.
28. Moeniralam H & Broers J. Kleurrijk Groen. In: Always a green capital: terugblik op vijf jaar green capital. Nijmegen: Gemeente; 2023.
29. Vijver L van de, Vliet M van, Apeldoorn M van, et al. Wijkgezondheidstuin de Bruistuin: de ontwikkeling van een preventieprogramma gebaseerd op een wijkgezondheidstuin. Bunnik: Louis Bolk Instituut; 2013.
30. Baggerman K. Succesvolle groenparticipatie doe je zo: lessen uit Breda. Vakblad Groen 2018;07:34-37.
31. Venema J & Rooij S van. Hoe openbaar groen bijdraagt aan het welzijn van ouderen: Lessen uit praktijkproef in Oisterwijk. Vakblad voor de openbare ruimte 2020;18:42-45.

32. Pharos. Gezondheidsverschillen duurzaam aanpakken: de negen principes voor een succesvolle strategie. Utrecht: Pharos; 2019.
33. Kappen H. Citizen participation in place-keeping of urban green. Wageningen: Universiteit, Environmental Policy; 2023.
34. Riel Y te. Infographic Publieke groene plekken verbeteren in de Geitenkamp: perspectief van de bewoners. Wageningen: Universiteit; 2021.

BIJLAGE I: TOPICLIST

Introductie:

Dit gesprek gaat over samenwerking met wijkbewoners bij het vergroenen van wijken en specifiek over het project..... (naam project). We zijn geïnteresseerd in geleerde lessen in de samenwerking met wijkbewoners in verschillende fases zoals de ontwerp-planfase en de uitvoeringsfase. We beginnen met enkele algemene vragen over de aanpak van vergroening van wijken en gaan daarna door op het specifieke project. Gaat u akkoord met het opnemen van dit gesprek? Dit is voor de verslaglegging.

Algemeen:

- Kunt u kort vertellen over de aanpak om wijken te vergroenen?
- Wat is uw rol bij deze aanpak?
- Hoe kijkt u in het algemeen aan tegen samenwerken met wijkbewoners bij het vergroenen van wijken?
- Is er bij dit concrete project samengewerkt met wijkbewoners? In welke fase(s)? – Hoe is de samenwerking tot stand gekomen?

Planfase / ontstaansgeschiedenis:

- Wie heeft het initiatief voor het vergroenen van de wijk (het concrete project) genomen?
- Hoe is de keuze voor deze wijk gemaakt? Gebeurde dit samen met wijkbewoners?
- Wat wilde u in dit concrete project bereiken door samen te werken met wijkbewoners?
- Welke waren de vooraf geformuleerde projectdoelen?
 - Hoe zijn de doelen bepaald? Gebeurde dit samen met wijkbewoners?

Vorbereidingsfase: Bereik wijkbewoners en gezamenlijke voorbereiding

- Hoe (via welke activiteiten) zijn wijkbewoners bereikt om samen te werken bij het vergroenen?
- Hoe verliep het bereiken van wijkbewoners? Zijn wijkbewoners in kwetsbare omstandigheden bereikt? Zijn er geleerde lessen in het bereik van wijkbewoners?
- Zijn met wijkbewoners de wederzijdse verwachtingen bij het samenwerken besproken?
 - manier waarop ieder zich wil/kan inzetten
 - rolverdeling
 - wat er nodig is om rol te kunnen vervullen
 - tijdsinvestering
 - informatievoorziening over en weer
- Zijn er geleerde lessen over de voorbereidingsfase?

Daadwerkelijke samenwerking (per fase uitvragen: ontwerpfase en uitvoeringsfase):

- Mate/vorm van samenwerking:
 - Hoe hebben de wijkbewoners deelgenomen aan de vergroening (inhoudelijk)?
 - Vormen de bewoners die meedoen een doorsnede van de wijkbewoners op algemene kenmerken?
 - Welke methode/werkvormen zijn toegepast?
 - Door wie zijn deze werkvormen gekozen?
 - Waren de werkvormen achteraf gezien ook de meest geschikte?
- Op welke manier zijn de uitkomsten van bijeenkomsten met wijkbewoners meegenomen in het ontwerp van het groen resp. bij de uitvoering?

- In hoeverre stonden bepaalde keuzes al vast?
 - Hoe is afgewogen waarom input van wijkbewoners wel of niet is meegenomen bij de vergroening van de wijk?
 - In hoeverre had u het idee dat verschillende beslissers/ besluitorganen openstonden voor ideeën/ meningen van wijkbewoners?
 - In hoeverre hebben de uitkomsten van de samenwerking met wijkbewoners de resultaten van de vergroeningsaanpak beïnvloed?
- Wat zijn succesfactoren in de samenwerking met wijkbewoners? Wat is de meest bevorderende factor bij deze samenwerking?
- Wat zijn verbeterpunten in de samenwerking met wijkbewoners? Wat is de meest belemmerende factor voor deze samenwerking?
- Wat is samenvattend de grootste geleerde les geweest in de samenwerking met wijkbewoners bij deze vergroeningsaanpak?

Na afloop van de uitvoering van de vergroening van de wijk:

- Wat zijn de resultaten van de vergroening van de wijk?
 - Zijn de vooraf geformuleerde projectdoelen gehaald?
 - Op welke wijkbewoners hebben de uitkomsten/ resultaten van de vergroening het meeste effect gehad? Vertegenwoordigden de wijkbewoners waarmee is samengewerkt de belangen van deze mensen?
 - In hoeverre is rekening gehouden met het veiligheidsgevoel van bewoners in het groen? Is dit onderwerp van gesprek geweest?
 - Is de groene aanpak in deze wijk inclusief te noemen? Waarom wel/ niet?
 - Wat zou u anderen aanraden om te bereiken dat wijkbewoners in kwetsbare omstandigheden kunnen meedoen in de vergroeningsaanpak?
 - In hoeverre vindt u dat de samenwerking met wijkbewoners bij de vergroening van meerwaarde is geweest? Heeft u een concreet voorbeeld van wat bereikt is door samenwerking met wijkbewoners?
 - Kijkend naar extra kosten die zijn gemaakt door de inrichting in samenwerking met bewoners op te pakken, in hoeverre staat dat in verhouding tot die ervaren meerwaarde?
 - Zijn er vergroeningsactiviteiten die wijkbewoners graag wilden, niet opgepakt? Of activiteiten die wijkbewoners niet wilden, maar wel zijn uitgevoerd? En wat deed dit in het samenwerkingsproces?
- Zijn er naast de doelen van dit project andere dingen bereikt of misschien verstoord? (i.e. wat heeft dit project gedaan met: onderling begrip, wederzijds vertrouwen, draagvlak, sociale samenhang in de wijk)

Onderhoud en beheer van het groen:

- Hoe gebeurt het beheer en onderhoud van het groen? Hebben wijkbewoners een rol hierbij en welke?
- Hoe zijn de kosten van het onderhoud geborgd? Is hier al voorafgaand het project over na gedacht?
- Wordt er samengewerkt met dezelfde wijkbewoners als in eerdere fases of zijn dit andere wijkbewoners?
- Wie zijn concreet de gebruikers van het groen? Zijn dat wijkbewoners in kwetsbare omstandigheden?

- Hebben de gebruikers van het groen nu nog mogelijkheid tot meedoen?
- Worden nu nog lessen geleerd? Geven wijkbewoners ervaringen met het groen door? Sluit het groen nu nog aan bij de wensen van wijkbewoners (voor groene aanpak die al langer geleden is gestart)
- De inwoners van de wijk veranderen mogelijk. Wordt er vooruit gekeken naar toekomstige gebruikers van het groen?
- In hoeverre is uw organisatie nu nog betrokken?

Zijn geleerde lessen vastgelegd? (vragen naar grijze literatuur)

Delen geleerde lessen

Wat is volgens u een goede manier of plek om geleerde lessen te delen, zodat niet alleen gemeenten maar ook initiatiefnemers en andere organisaties hiervan gebruik kunnen maken?

Afronding

Deze week kunt u het verslag van dit gesprek verwachten, dit dient als input voor het rapport. Daar kunt u nog opmerkingen bij geven indien nodig.